

АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ ІНФОРМАЦІЙНОЇ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

Василь Бялик

Кандидат філологічних наук, доцент, завідувач,
кафедра теорії і практики перекладу, Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича (УКРАЇНА), 58012, м. Чернівці вул. Коцюбинського, 2
e-mail.: byalykvasyl@gmail.com

UDC: 81'1:165.194

ABSTRACT

The article dwells on the fundamental principles of information language world-view based on existing contemporary world-view theories. Special emphasis is laid on the anthropocentric factor of information language world-view formation, the role of language in its reconstruction and cognitive approach towards its study.

Key words: world-view, language world-view, information language world-view, anthropocentrism, cognitive science.

В статті обґрунтовуються засадничі принципи інформаційної мовної картини світу на основі існуючих новочасних теорій картини світу. Особлива увага приділяється антропоцентричному чиннику формуванню інформаційної мовної картини світу. ролі мови у її відтворенні та когнітивному підході до її вивчення.

Ключові слова: картина світу, мовна картина світу, інформаційна мовна картина світу, антропоцентризм. когнітивістика.

В статье обосновываются фундаментальные принципы информационной языковой картины мира на основе существующих современных теорий картины мира. Особое внимание уделяется антропоцентрическому фактору формирования информационной языковой картины мира. роли языка в процессе ее воссоздания и когнитивному подходу ее изучения.

Ключевые слова: картина мира, языковая картина мира, информационная языковая картина мира, антропоцентризм, когнитивистика.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Антропоцентризм, який загалом розуміють як відношення між мовою і культурою, є однією із найскладніших проблем у сучасній лінгвістиці. Мова є продуктом культури, а її використання відображає рівень культури мовців [1; 2; 11 та ін.].

Дослідження людського чинника набуло нової інтерпретації у зв'язку із розглядом проблем, пов'язаних з поняттям картини світу (КС). Виникнення цієї парадигми у лінгвістиці зумовлено, передовсім, необхідністю лінгвістичного вираження основних категорій КС, зокрема поняття зміни, в якій антропоцентричний принцип виступає одним із основних.

У філософській традиції під КС розуміють сукупність світоглядних знань про світ [3, с. 21], сформовану в процесі оцінювання суб'єктом результатів пізнання навколишньої дійсності.

У формуванні КС беруть участь усі сфери психічної діяльності людини – відчуття, сприйняття, уявлення; вищі форми мислення і самосвідомості людини.

У даному випадку картина означає те, що відчувається у звороті мови, тобто ми складаємо собі картину чогось. М. Хайдеггер пояснює це так: "Ми склали собі картину чо-

гось, а це означає не тільки, що все наявне у нас взагалі якось представлене, а ще й те, що воно з'явилося нам у всьому, що властиве йому і складає його як систему" [20, с. 49].

У зв'язку з цим необхідно підкреслити, що існують альтернативні світи: світи з різними характеристиками, з властивими тільки їм закономірностями. Наприклад: світ фантазії, світ реальності, різні соціальні світи.

Таким чином, кажучи про КС, ми приходимо до висновку, що слово "світ" розуміється двояко. Це, по-перше, як уже згадувалось, – альтернативні світи. А по-друге, це світ взагалі, що відчувається як загальна для всіх даність, в яку залучена людина разом із іншими людьми і яка об'єднує її зі всіма іншими людьми. При цьому світ взагалі не протиставляється будь-якому іншому світу.

Вчені справедливо вважають, що часто, не взаємодіючи безпосередньо, утворюючи свої власні й багато в чому самодостатні космоси, "картини світу", індивіди сучасної культури беруть участь у створенні цілісної і водночас багато в чому суперечливої гармонії світу [12; 13; 16], світу інформації про навколишню дійсність.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування інформаційного складника МКС як важливого моменту розуміння когнітивних процесів та пізнавальної діяльності людини.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

КС є цілісним, глобальним образом світу, результатом усієї духовної активності людини, а не якоїсь із її сторін. Цей образ світу виникає у людини в процесі контактів зі світом: світосприйняття, світовідчуття, світооцінки, світодії.

Не викликає заперечення той факт, що КС не можна трактувати як дзеркальне відображення світу, а тільки як його інтерпретацію на основі отриманого знання чи інформації про світ. Контакти людини зі світом завжди є унікальними та індивідуальними. КС створюються як через опредмечення, осмислення образів світу, що лежать в основі життєдіяльності людини, так і через творення нових образів світу внаслідок людських рефлексій. КС є синтетичною єдністю суб'єктивного та об'єктивного у світобаченні людини, синтезом духовно-індивідуального та культурно-історичного. Людський життєвий досвід кінечний, а світ, образ якого формується у людини у процесі цього досвіду, безкінечний [7, с. 107].

У КС може розглядатися світ загалом, тобто цілісна КС (філософія, релігія, міфологія), чи фрагмент світу, або локальна КС (хімічна, економічна, мовна, математична та інші). Ріст наукових КС призводить до девальвації самого поняття, викликає розмивання його меж. Людина не зможе перебороти різноманітність КС, якими б не були намагання скоротити багатство світобачень, звести їх до інваріантів. Діяльність людини у різних сферах життя сама по собі передбачає різноманітність КС. На нашу думку, кількість їх та багатогранність не є чимось загрозливим, а тільки спонукає і передбачає глибше дослідження певної галузі людського мислення.

КС як відображення у свідомості людини, є вторинним існуванням об'єктивного світу. Вона закріплена та реалізована у своєрідній матеріальній формі. Цією матеріальною формою є мова, яка і виконує функцію об'єктивації індивідуальної людської свідомості.

Надзвичайно важливим завданням сучасної лінгвістики є реконструкція цілісної КС, тобто образу світу за даними мови. При цьому необхідно враховувати, що образ світу як глобальна структура не відображається повністю засобами конкретної мови, а зазвичай представлений різними рівнями КС, де необхідно розрізнити три її аспекти: саму реалію (або феномен) КС, її поняття та термін. [17, с. 12].

КС є глибинним шаром світобачення, оскільки виникає і формується у людини в актах світобачення і світодії та допомагає їй ефективно орієнтуватися в навколишньому середовищі. Будучи вбудованим у свідомість концептуальним каркасом, картина світу як смисловий двійник дійсності допомагає здійснювати бачення людиною світу (функція інтерпретації) і полегшує її орієнтацію в цьому різноманітному світі (функція регуляції) [17, с. 25].

На думку А.І. Суворової, КС — це впорядкований погляд на навколишній світ; це те, що сприймається як належне в різних фізичних об'єктах, в подіях і в людській природі. Оточення, в якому живуть люди, — це не хаотичне нагромадження речей, а впорядковане єдине ціле. Субституціональний світ складається із системи значень, і поведінка ґрунтується на сукупності уявлень про властивості різних категорій об'єктів. КС організовуються за допомогою символів, і ті, хто опановує ці символи, приходять до загальних поглядів про

світ, що служить основою злагоджених дій [19, с. 38]. Ці символи відображають певний досвід, знання людини, інформацію про світ.

КС виступає як поняття, що виражає специфіку буття людини. Воно може бути адекватно охарактеризоване лише в загальній теорії людини. Як цілісний образ, КС виникає у людини в ході всіх її контактів зі світом, у різних актах світовідчуття, світпочуттів, світобачення, світооцінки.

Проте КС не є результатом діяльності тільки однієї людини, оскільки неодмінною умовою її життєдіяльності є соціальне конструювання реальності. В соціально сконструйований образ світу входить запас знань, що відображає повсякденні, теоретичні, спеціалізовані й інші форми знання. Концептуальна база позамовних знань, що відображає те, як "вписується людина" в життєвий простір, співвідноситься з певними блоками знань, які можуть бути "упаковані" у вигляді різних ментальних репрезентацій.

КС відображає особливості світобачення й пізнання. Вона може бути об'єктивною і суб'єктивною; загальною й індивідуальною, науковою і практичною, реальною і міфологічною, глобальною і обмеженою, цілісною і локальною. КС включає суб'єктивні моменти, оскільки формується в кожного індивіда й постійно змінюється. Отже, ми можемо говорити не тільки про загальну, але і про індивідуальну КС. Загалом всі види КС (глобальна, обмежена, міфологічна, реальна, локальна, цілісна, об'єктна, суб'єктна, загальна, індивідуальна) можна розглядати як інформаційну КС, оскільки вона передає інформативне знання про світ (див. рис. 1).

Індивідуальна КС непостійна і є складним, змінним явищем [18]. Проте в ній присутні елементи спільності, що забезпечують взаєморозуміння індивідів. Спільність системи уявлень певного соціуму є основою здійснення людського спілкування, взаєморозуміння й взаємопроникнення в духовні світи один одного. Відсутність загальних уявлень або зміна глобальної картини світу стає основою взаєморозуміння.

Виокремлюючи індивідуальну КС, необхідно водночас визнати існування у представників тієї або іншої культури загальної (колективної) КС. Ця обставина означає наявність загальних уявлень культурних настанов, цінностей, ідеалів, що, у свою чергу, і визначає взаєморозуміння між людьми.

Реконструкція певної КС можлива лише за умови, що відома її базова, інваріантна частина не розчинена в національно-культурній специфіці і історичних перетвореннях.

Розрив у розумінні настає при зміні глобальної КС – зміні "оптики" для внутрішніх очей людини, коли новий умогляд дає їй нову очевидність, тобто коли зміна інтерпретаційного ключа призводить до нової інтерпретації світу, нової інформації про нього [21, с. 27].

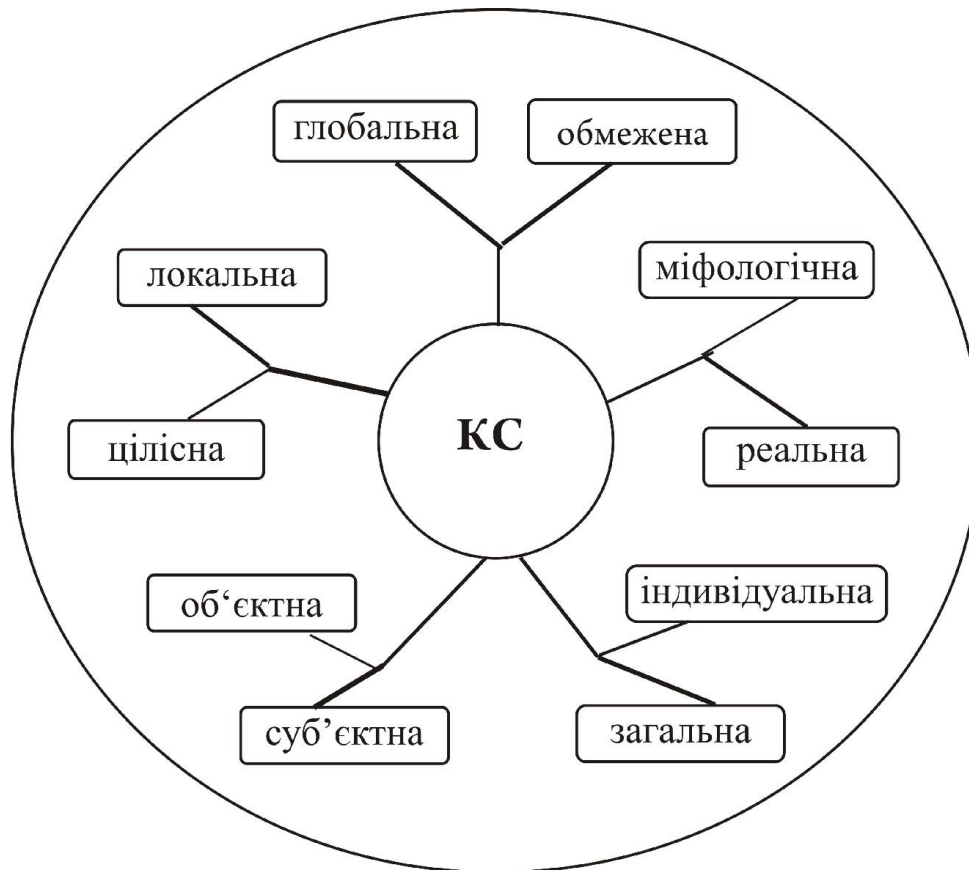

Рис. 1 Інформаційна КС

Яка ж роль мови у процесах, пов'язаних з КС? Ми вважаємо, що найбільш універсальною системою, за допомогою якої здійснюється пізнання й усвідомлення дійсності, є мова, що репрезентує систему суспільно вироблених значень, об'єктивованих у знаковій системі, інформацію про навколишній світ. Мова, акумулюючи людський досвід, знання й уміння, а отже інформацію про світ, перетворює досвід індивіда в колективне надбання й дозволяє "об'єднати всі картини світу всіх епох у єдине ціле" [6, с. 10].

Мова, і зокрема, її лексичний склад, є яскравим відображенням характеру й світогляду народу. У МКС зберігається національно-культурна інформація, оскільки МКС є "скарбницею всіх знань, понять і форм мислення, переконань й оцінок, властивих цій нації" [10, с. 8].

Думки про втілення матеріальної й духовної культури в мові, про національну специфічність бачення світу і способи фіксації національного світогляду в мові сягають ще часів В. фон Гумбольдта, який розробив ідею "про внутрішню форму мови" як вираження "народного духу" і культури народу [4, с. 174].

Кожен народ по-своєму розчленовує ("квантує") різноманіття світу "по-своєму нарізає й ділить його" [14, с. 347], і потім номінує вичленовані елементи. Проте деякі найбільш абстрактні відношення, що поширюються на цілі класи явищ, закріплюються в плані змісту граматичних категорій. У результаті семантика лексики й семантика граматики, накладені одна на одну, можуть розглядатися як вироблена даним колективом МКС. Відповідно до цієї точки зору знання (інформація) людини про світ фіксуються саме у мовній формі [8, с. 11-12]. Створювана в такий спосіб МКС не є абсолютно об'єктивним, а швидше перелом-

леним через сприйняття суб'єкта відображенням [9, с. 103]. Своєрідність "конструйованої" КС визначається тим, що в ній "опредмечується" індивідуальний, груповий та етнічний вербальний і невербальний досвід, знання, інформація про світ. Таким чином, МКС виступає не лише власне мовною, але й інформаційною КС.

Вивчення МКС неможливе без когнітивного підходу до мови. Більше того, успішна орієнтація у світі можлива тільки на базі й за допомогою когнітивних моделей, які акумулюють колишній соціальний і нинішній індивідуальний досвід (а отже й інформацію про нього –В.Б.) [15; 16, с. 5-11].

Важливість дослідження питань, пов'язаних з МКС у світлі нової парадигми лінгвістичного знання, тобто з когнітивного погляду, не викликає сумніву. Адже когнітологи вже змінили наш уявлення про те, які відомості можуть і повинні бути видобуті з мовного матеріалу, крім відомостей, що мають власне лінгвістичну значущість, а тому релевантні для опису мови як такої і, таким чином, заклали підвалини інформаційної МКС.

Варто наголосити на тому, що представники цього напрямку, давши чудові зразки власне мовного аналізу різних форм і конструкцій, зуміли продемонструвати при цьому, як працює інтелект і розум людини.

Очевидним є той факт, що МКС складає важливий момент у мовній компетенції. Вона формується із концептуальних структур, які організовані і відображені у кожній мові по-своєму. Дослідники МКС наповнюють це поняття різним змістом. Проте в кожному випадку МКС репрезентує певним чином оформлену систематизацію плану змісту мови, мовну інформацію про навколишній світ. МКС, як відомо, складає частину загальної для носіїв аперцепційної бази і втілює когнітивний рівень асоціативно-вербальної мережі [7]. Вона ніколи не є повним відображенням реального світу, а лише його репрезентацією. МКС – це один із двох планів двокодової, двопланової репрезентації знань (інформації – В.Б.) про світ людиною і нацією загалом [9, с. 81]. З одного боку, МКС відображає особливість національно-мовного коду, з іншого - інтерпретує реальний світ засобами мови, надаючи інформацію про нього. [9]. У такому випадку МКС використовується як засіб ілюстративного, лінгвістичного матеріалу для підтвердження тих чи інших рис національного характеру, джерело знань про національний характер та менталітет. Таким чином, для когнітивістики таке абстрактне утворення (конструкт), яким є МКС, виступає вербалізованою системою матриць, в яких відображений національний спосіб бачення світу та надається національно-маркована інформація про нього.

У сучасній когнітивно-комунікативній парадигмі лінгвістики МКС спирається на багатогранний досвід людини [5, с. 9-15]. Відштовхуючись від індивіда, а також з огляду на людський чинник у мові, і вважаючи свідомість когнітивною структурою, ми приходимо з позиції експерієнціалізму до джерел людської категоризації навколишньої дійсності. Когнітивна сфера накладається на кожну мову по-своєму, змушуючи її особливим, властивим їй способом членувати об'єктивну дійсність, передавати відповідну інформацію про неї.

Ще раз підкреслимо, що МКС є не тільки інформаційною, але й антропоцентричною. Кажучи іншими словами, сама людина як суб'єкт, що пізнає і діє, є тією точкою відліку, яка використовується в мові, щоб надати інформацію (відомості) про світ, описати розмір, форму, температуру, положення в просторі, функцію та інші властивості предметів, а також щоб розпізнати ті процеси, які відбуваються усередині людини: її емоції, думки, почуття, внутрішні відчуття.

Щодо МКС, то слід зауважити про деяку умовність цього поняття. Ця КС повинна означати мовне втілення світу, саме об'єктивного світу, який включає і саму людину як частину світу. Через вербальні образи та мовні моделі відбувається комплементарне бачення світу; ці моделі виступають як додаткове джерело пізнання, осмислення реальності та доповнюють нашу загальну картину знань, коректуючи її та закріплюючись у ній у вигляді інформації про неї.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Таким чином, можемо стверджувати, що МКС – це загальне схематичне уявлення основних уламків дійсності, з яких сплетений світ, а також мовне втілення того, як світ сприймається людиною, це – "вираження обумовленої різними факторами пізнавальної

діяльності людей у межах єдиного об'єктивного світу" [8, с. 31], яке характеризується як антропоцентричним, так і інформаційним складниками..

У цілому КС в різних мовах має свої характерні особливості. При цьому навіть серед споріднених мов відмінності в сприйнятті, концептуалізації, репрезентації світу мовними засобами можуть бути вельми істотними. Це, мабуть, можна пояснити тим, що "означувальна функція" мовних знаків виникає не через пряме співвідношення їх із зовнішнім світом, а через співвідношення з людським досвідом, що створює основу знання, інформації про світ. Відмінності в досвіді ведуть до відмінностей у знанні, а через них – до різних КС [9, с. 61]. У перспективі подальших когнітивних досліджень варто враховувати інформаційний складник МКС як важливий компонент у процесі людського пізнання навколишньої дійсності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Автономова Н. С. Открытая структура : Якобсон — Бахтин — Лотман — Гаспаров / Н. С. Автономова. — М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2009. — 503 с. — (Российские Пропилеи).
2. Бялик В. Д. Епістемологія лексичного квантора: [монографія] / В. Д. Бялик. — Чернівці : Золоті литаври, 2012. — 420 с.
3. Гадамер Г. Г. Философские основания XX века / Г. Г. Гадамер // Актуальность прекрасного / [науч. ред. В. С. Малахов]. — М.: Искусство, 1991— 364 с.
4. Гумбольдт В. О различии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие человечества [1830—1835] / В. Гумбольдт // Избранные труды по языкознанию. — М., 1984. — С. 37—298.
5. Денисова С. П. Картина світу та суміжні поняття в зіставних дослідженнях / С. П. Денисова // Проблеми зіставної семантики : зб. наук. статей. — К.: КНЛУ, 2005. — Вип. 7. — С. 9—15
6. Верещагин Е. М. Язык и культура. Три лингвострановедческие концепции : лексического фона, рече-поведенческих тактик и сапиентемы / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. — М. : Индрик, 2005. — 1040 с.
7. Караулов Ю. Н. Активная грамматика и ассоциативно-вербальная сеть / Ю. Н. Караулов. — М. : Ин-т рус. языка им. В.В. Виноградова РАН, 1999. — 180 с.
8. Колшанский Г. В. Объективная картина мира в познании и языке / Г. В. Колшанский ; [отв. ред. А. М. Шахнарович ; предисл. С. И. Мельник и А. М. Шахнаровича]. — [2-е изд., доп.]. — М. : Едиториал УРСС, 2005. — 128 с. — (Лингвистическое наследие XX века).
9. Корнилов О. А. Языковая картина мира как производные национальных менталитетов / О. А. Корнилов. — [2-е изд., испр. и доп.]. 2003 — М.: ЧеРо,— 349 с.
10. Кубрякова Е. С. Язык и знание : На пути получения знаний о языке : Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е. С. Кубрякова. — М. : Языки славянской культуры, 2004. — 560 с.
11. Леонтович О. А. Методы коммуникативных исследований / О. А. Леонтович. — М. : Гнозис, 2011. — 224 с.
12. Леонтьев А. А. Языковое сознание и образ мира / А. А. Леонтьев // Язык и сознание : парадоксальная рациональность. — М. : ИЯРАН, 1993. — С. 16—21.
13. Леонтьев А. А. Языковое сознание и образ мира / А. А. Леонтьев // Язык и сознание : парадоксальная рациональность. — М. : ИЯРАН, 1993. — С. 16—21.
14. Ортега-и-Гассет Х. Нищета и блеск перевода / Х. Ортега-и-Гассет // Что такое философия? / [отв. ред. М. А. Киссель]. — М. : Наука, 1991. — С. 336—352.
15. Огуй О. Д. Мовна та концептуальна картини світу : Огляд проблеми та пошук перспективи // Іноземна філологія. — Львів : ЛНУ, 2012. — Вип. 117. — С. 3-35.
16. Петров В. В. На пути к когнитивной модели языка / В. В. Петров, И. Герасимов // Новое в зарубежной лингвистике. — М.: Прогресс, — Вып. 23 : Когнитивные аспекты языка. — С. 5—11.
17. Постовалова В. И. Картина мира в жизнедеятельности человека / В. И. Постовалова // Роль человеческого фактора в языке : Язык и картина мира. — М. : Наука, 1988. — С. 8—69.

18. Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира / [Б. А. Серебренников, Е. С. Кубрякова, В. И. Постовалова, В. Н. Телия, А. А. Уфимцева ; отв.ред. Б. А. Серебренников]. — М.: Наука, 1988. — 216 с.
19. Суворова А. И. Картина мира и проблема ее типологизации : дис. ... соискание учен. степени канд. филос. наук : 09.00.13 "Философия и история религии, философская антропология, философия культуры" / А. И. Суворова. — Самара, 1996. — 192 с.
20. Хайдеггер М. Время картины мира / М. Хайдеггер // Новая технократическая волна на Западе. — М.: Прогресс, 1986. — С. 93—119.
21. Berlin V. Basic Color Terms: Their Universality and Evolution / V. Berlin, P. Kay. — Southport: Center for the Study of Language and Information Publisher, 1999. — 210 p.